

Lietuvos tūkstantmetis – Millennium Lithuaniae

Pagaliau Lietuva priartėjo prie savo tūkstantmečio. XI a. pr. vokiečių rašytiniame šaltinyje – Kvedlinburgo analuose – prie 1009 m. yra toks įrašas: „Sanctus Bruno, qui cognominatur Bonifacius, archiepiscopus et monachus, XI suae conversionis anno in confinio Rusciae et Lituae a paganis capite plexus, cum suis XVIII, VII. Id. Martii petiit coelos“ („Šventasis Brunonas, dar vadinamas Bonifacu, arkivyskupas ir vienuolis, vienuoliktaisiais savo atsivertimo metais Rusios ir Lietuvos pasienyje pagonių užmuštas su aštuoniolika saviškių kovo 9 dieną nukeliavo į dangų“). Šiame sakinyje pirmą kartą paminėtas Lietuvos vardas.

Kvedlinburgo analai, jau 1710 m. publikuoti žymiojo Gotfrydo Vilhelmo Leibnico (Gottfried Wilhelm Leibniz), į Lietuvos istoriją pateko greičiausiai per XIX a. šaltinių rinkinį „Scriptores rerum Prusicarum“, kurio I tome iš Kvedlinburgo analų buvo atspausdintos tik ištraukos su 1009 m. įvykio fragmentu. Į Lietuvos istoriją 1009-ieji pateko santykinai vėlai – tik su Adolfo Šapokos redaguota Lietuvos istorija ir tik kaip minėtas fragmentas iš „Scriptores rerum Prusicarum“. Žinutės trumpumas nulėmė, kad šis faktas nebuvo plačiau svarstomas Lietuvos istorijos požiūriu, juo labiau kad visi kiti šaltiniai (taip pat ir istoriografija), kuriuose kalbama apie šv. Brunono misiją, lokalizavo ją Prūsijoje. Vadinasi, Lietuvos paminėjimas buvo laikomas atsitiktinumu. Atrodė, kad pati Lietuva čia niekuo dėta, kad 1009-ieji nėra Lietuvos istorijos lūžis. Nekalbama nei apie valdovo krikštą, nei apie valstybę – tik apie kriminalą. Be to, matyt, negalėjome patikėti, kad Lietuva ir jos vardas yra tokie vėlyvi. Išmokyti Simono Daukanto ir Jono Basanavičiaus aisčius (baltus) tapatinti su lietuviais, vylėmės paskui šiuos Tėvynės patriarchus surasti dingusią baltų Atlantidą, todėl Kvedlinburgo analų žinutė atrodė fragmentiška ir atsitiktinė. Nors paprastai istorinėje kultūroje pirmasis reiškinio paminėjimas laikomas ir jo atsiradimu (pvz., pirmasis Vilniaus paminėjimas laikomas Vilniaus įkūrimu), toks turinys Lietuvos paminėjimui nebuvo suteikiamas, lyg ir viliantis, kad bus surasti kiti dokumentai, liudijantys daug didingesnę Lietuvos praeitį. Tačiau kol tai nepadaryta, buvo galima suteikti prasmę Lietuvos vardo išnirimui iš šaltinių tylos.

Žinant Lietuvos vardo likimą (jį kėsintasi sunaikinti: XVI a. vid., sudarant Liublino uniją, Lietuvą buvo siūloma pavadinti Naująja Lenkija, o XVIII a. pab. lietuvių žemes užgrobusi Rusija pavadino ją Šiaurės Vakarų kraštu), net ir jo tūkstantmečio paminėjimas yra prasmingas. Būtent tokia kukli „Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio“ formulė iš pradžių ir buvo pasirinkta.

Pirmasis atradimas: šv. Brunonas tikrai vyko į Lietuvą

Naują erą 1009-ųjų data pradėjo 1983 m., kai prof. Edvardas Gudavičius Lietuvos istoriją papildė ir kitais šv. Brunono misiją ir mirtį aprašančiais šaltiniais. Kvedlinburgo analai, kuriuose pasakojant apie šv. Brunono žūtį paminėta Lietuva, – ne vienintelis šaltinis apie šį įvykį. Jų yra daugiau, tai – Merzeburgo vyskupo Titmaro kronika (1012–1018 m.), Bavarijos vienuolio benediktino Viperto pasakojimas „Vyskupo Brunono pamokslavimo Prūsiose istorija“ (apie 1020 m.) ir italų teologo bei filosofo šv. Petro Damiano (žymus viduramžių XI a. filosofas, bažnyčios reformatorius, kuriam priklauso posakis „Filosofija yra teologijos tarnaitė“) „Šv. Romualdo gyvenimas“ (apie 1040 m.). Tačiau visi jie 1009 m. šv. Brunono misiją lokalizavo Prūsijoje.

Vis dėlto šiais laikais prieita prie išvados, kad tiksliausi yra būtent Kvedlinburgo analai, patvirtinantys saksų versiją, o kitos versijos – bavarų ir italų – yra tik tiesioginės ar netiesioginės pagrindinės versijos interpretacijos. Juk net XIII a., t. y. nuo minėtų įvykių praėjus daugiau kaip dviem šimtmečiams, net tokioje geografiškai artimoje šalyje kaip Lenkija visi baltai tebevadunami prūsais, o Mindaugas – prūsų karaliumi, pasakojama, kad jis kartu su lietuviais (!) užpuolęs Lenkiją. Visa tai įvertinus, atsirado galimybė panaudoti santykinai daug išsamesnius šv. Brunono misijos aprašymus ir paversti 1009-uosius tikru Lietuvos istorijos faktu. Kaip paaiškinti šį Kvedlinburgo kronikininkų informuotumą?

Šiandien Kvedlinburgas neatrodo išskirtinis – tokių miestų Vokietijoje nemažai, tačiau X a., kai Šventosios Romos imperatoriai buvo saksų hercogai, Saksonijos sostinė Magdeburgas buvo kartu ir imperijos sostinė. O Kvedlinburgas yra netoli Magdeburgo. Čia rezidavo, 936 m. mirė ir Šv. Servacijaus bažnyčioje palaidotas Saksų dinastijos pradininkas, imperatoriaus Otono I Didžiojo tėvas Henrikas I (valdė 912–936 m.). Prie Šv. Servacijaus bažnyčios buvo įkurtas moterų vienuolynas, funduotas Henriko I žmonos Matildos, – to meto saksų aukštuomenės merginų auklėjimo įstaiga. Šio vienuolyno abatės buvo glaudžiai susijusios su imperatorių gimine (1009 m. vienuolyno abatė buvo imperatoriaus Otono III sesuo Adelaidė). Žinios iš imperatoriaus dvaro Magdeburge galėjo patekti tiesiai į šį vienuolyną. Taip galėjo atsitikti ir su išlikusių gyvų šv. Brunono misijos dalyvių informacija – svarbu tai, kad jie (o kad jų būta, mini Vipertas) nebepainiojo Prūsijos su Lietuva. Vadinas, šių kraštų jau turėjo nepainioti ir imperatoriaus dvaras Magdeburge, į kurį turėjo suplaukti tiksliausios žinios, o tai ir buvo užrašyta Kvedlinburgo analuose.

Taigi padarykime pirmąją išvadą. Lietuva neatsitiktinai paminėta tais metais – 1009 m. į Lietuvą atvyko pirmasis krikščionybės skleidėjas vienuolis saksų grafo sūnus Brunonas Kverfurtietis (apie 974–1009 m.) ir čia buvo nužudytas. Galima sakyti: Kolumbas atrado Ameriką, o šv. Brunonas – Lietuvą. Šiuo požiūriu Lietuvos tūkstantmetis niekuo

nenusileidžia, o gal net yra turiningesnis už 1996 m. minėtą Austrijos tūkstantmetį, kuris ženklino tikrai atsitiktinį Austrijos vardo paminėjimą viename bažnyčios dokumente. Ir juo labiau turiningesnis už 1896 m. minėtą Vengrijos tūkstantmetį, ženklusį sutartinę madjarų genčių įsiveržimo į Panoniją datą.

Antrasis atradimas: Lietuvos „karaliaus“ krikštas

Svarbiausias įvykis išsamiauose – Viperto ir šv. Petro Damiano – šv. Brunono misijos aprašymuose yra „karaliaus“ Netimero apkrikštijimas. Taigi šv. Brunono misija prasidėjo kur kas sėkmingiau negu 997 m. tragiškai pasibaigusi šv. Adalberto (Vaitiekaus) misija Prūsijoje – Netimeras pasirodė suprantas krikščionybės prasmę ir net sugebęs diskutuoti teologiniais klausimais. Netimeras ir jo gentainiai įtikėję ir buvę apkrikštyti, jis net ketinęs palikti valdžią sūnui, o pats prisidėti prie šv. Brunono veiklos. Tačiau sėkmingai prasidėjusi šv. Brunono misija baigėsi tragiškai: atskirai gyvenantis Netimero brolis nukirsdino misionieriui galvą ir išžudė beveik visą jo palydą. Taigi Netimero krikštas 1009 m. – pirmasis krikštas Lietuvoje. Tiesa, tai krikštas, neįgijęs tautos. Todėl jo negalima lyginti nei su Frankų valstybės kūrėjo Chlodvigo krikštu, kurio 1500-metis buvo minimas 1996 m., nei su Lenkijos valdovo Mieško krikštu 966 m., nei su Vengrijos valdovo šv. Stepono krikštu ir karūnacija 1000 m. Ir vis dėlto Netimero krikštas patvirtina, kad 1009-ieji – ne tik Lietuvos vardynos. Tai – pirma tiksli Lietuvos istorijos data, pirmas tikras Lietuvos istorijos siužetas.

Trečiasis atradimas: 1009 m. Lietuvos visuomenė

Jeigu priimtume tradicinę istorijos versiją, kad 1009-ųjų įvykiai klostėsi prūsų ar jotvingių žemėse, galėtume laukti, kad bus paanalizuoti šv. Brunono misiją aprašantys šaltiniai apie to meto minėtų genčių visuomenę. Tačiau to nedaryta. Į Netimero visuomenę pažvelgta tik šiais laikais. 1009 m. į Lietuvą atvyko pirmoji misija. Šv. Brunonas čia patraukė galbūt dėl to, kad kaimynai žinojo Lietuvą turint valdovą Netimerą. Šiandienos supratimu, Netimeras – ne karalius ir ne kunigaikštis: jis valdo tik vieną iš lietuvių genčių. Jis turi 300 vyrų kariauną – tai nedaug kaip valstybei, bet akivaizdžiai per daug genčiai. Kad Netimeras valdo nebe gentį, rodytų ir kiti dalykai: jo valdžia paveldima, genties teritoriją jis laiko savo tėvonija (*patria*) – ji aiškiai apibrėžta ir saugoma. Tai rodytų, kad jau turi būti pradėjusi formotis genties vado nuosavybės teisė į žemę – didysis alodas. Tiesa, šis procesas prasidėjęs neseniai – vienas Netimero brolis atsidalijęs ir gyvena bei valdo atskirai (taigi šeima gali dalytis genties teritorija), o kitas brolis tebegyvena kartu. Netimero buveinė vadinama rūmais, jis turi savo stabus, matyt, egzistuoja ir dievų panteonas, ir genties vado

valdoma šventykla. Taigi Netimeras dar nelaikytinas valstybės valdovu, tačiau jis jau daugiau negu genties vadas.

Lietuvai 1009-ieji – tai ne šiais laikais minėti JAV (1973 m.), mongolų (2006 m.) ar Karolio Didžiojo imperijų (2000 m.) atsiradimai. Sunkiai ši data gretintina ir su 966-ųjų Lenkija ar su 1000-ųjų Vengrija – Lietuvos valstybę sukurs tik Mindaugas, o krikštas virs kristianizacija tik 1387 m. Istorikų nuomone, net palankiausioms aplinkybėms susiklosčius, Netimero Lietuva būtų tapusi valstybe tik maždaug po šimtmečio.

Vis dėlto šios interpretacijos rodytų, kad Lietuva 1009 m. buvo tapsmo iš genties į valstybę kelyje. Taigi Lietuva ne tik buvo atrasta, bet ir pati buvo atsiradusi. Vadinasi, nebus klaidos – 2009-aisiais reikia minėti ne tik Lietuvos vardą, bet ir Lietuvos tūkstantmetį.

1009-ųjų likimas

1040 m. (ar 1044 m., o gal buvo du žygiai) į Lietuvą žygiavo, ją nukariavo ir privertė mokėti duoklę Kijevo Rusios valdovas Jaroslavas Išmintingasis. Taigi 1009 m. siužete tarsi užkoduotas visas vėlesnis Lietuvos likimas: stojome, kritome ir vėl kėlėmės. Praėjo du šimtmečiai, Lietuva iš naujo kūrė savo valstybę – Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, 1253 m. trumpai tapusią karalyste su savo pirmojo valdovo Mindaugo karūnacija. Nors ir atsimetusi nuo krikščionybės, vis dėlto vienintelė iš Rytų Baltijos regiono tautų ji atsilaikė prieš kryžiaus žygius. 1387 m. priėmusi krikščionybę, valdant Vytautui (valdė 1392–1430 m.), 1410 m. Lietuva galutinai sustabdė Vakarų agresiją Žalgiryje, tapo Vidurio Rytų Europos ir lotyniškosios Vakarų civilizacijos dalimi. Tokia ji išliko iki pat 1795 m., kai ją pasiglemžė Rusija. Tačiau XX a. Lietuva dar du kartus (1918 m. ir 1990 m.) kėlėsi kurdama moderniąją valstybę – Lietuvos Respubliką. Visus šiuos Lietuvos likimo vingius, regis, ir mato Lietuvos Tūkstantmečiui skirtų trijų monetų serijos kūrėjai. Trijose monetose – Lietuvos likimas, trijose monetose – Lietuvos tūkstantmetis.

Prof. dr. Alfredas Bumblauskas

Straipsnis paskelbtas Lietuvos banko lankstinuke, išleistame kartu su pirmąja 100 litų moneta iš serijos, skirtos Lietuvos vardo minėjimo tūkstantmečiui. 2007 m.